

Distopijski elementi u romanima Philipa K. Dicka Sanjaju li androidi električne ovce i Tecite, suze moje, reče policajac

Kolaković, Katarina

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:448576>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-14**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Jednopedmetni studij Hrvatski jezik i književnost, nastavnički smjer

Katarina Kolaković

Distopijski elementi u romanima Philipa K. Dicka *Sanjaju li androidi električne ovce?* i *Tecite, suze moje, reče policajac*

Diplomski rad

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Marica Liović

Osijek, 2022.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Jednopedmetni studij Hrvatski jezik i književnost, nastavnički smjer

Katarina Kolaković

Distopijski elementi u romanima Philipa K. Dicka *Sanjaju li androidi električne ovce?* i *Tecite, suze moje, reče policajac*

Diplomski rad

Humanističke znanosti, filologija, teorija i povijest književnosti

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Marica Liović

Osijek, 2022.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Osijek, 24. kolovoza 2022.

KATARINA KOLAKOVIĆ, 012222795

SAŽETAK

Cilj je ovog diplomskoga rada istražiti distopijske elemente u romanima *Sanjaju li androidi električne ovce?* i *Tecite suze moje, reče policajac*, američkoga autora Philipa Kindreda Dicka.

Svijet distopije posljednjih desetljeća sve je češće tema umjetničkih propitivanja: iako je svoje opredmećenje distopija pronašla u svim umjetnostima, popularnost su joj osigurali književnost i film. Ideja distopije odražava se u pretpostavljenoj budućnosti, a karakteriziraju je negativna, antiutopijska obilježja. Budući da se distopijski svijet iscertava u budućnosti te da su u njemu vidljivi negativni elementi poput uništenja svijeta, svođenja ljudskog roda na brojeve, različiti totalitaristički režimi koji vladaju svijetom te mnogi čovječanstvu i dalje nedostižni predmeti, jasno se da zaključiti da je distopija kao žanr dijelom znanstvene fantastike. Zbog uske povezanosti distopije i znanstvene fantastike, ovaj se rad bavi i teorijskim pristupom navedenim žanrovima.

Onečišćenje svijeta, separacija planeta, umjetne životinje, ekstremni politički režimi, gubitak identiteta, kontrola reprodukcije, samo su neki od provodnih motiva u romanima *Sanjaju li androidi električne ovce?* i *Tecite suze moje, reče policajac*, što dovodi do zaključka da su ta dva romana „bogata riznica“ distopijskih elemenata.

Ključne riječi: *Sanjaju li androidi električne ovce?*, *Tecite suze moje, reče policajac*, distopija, Philip Dick, znanstvena fantastika

Sadržaj

1. Uvod	1
2. O autoru Philipu K. Dicku.....	3
3. <i>Sanjaju li androidi električne ovce?</i> – kako prepoznati ljude u svijetu bez osjećaja	4
4. <i>Tecite suze moje, reče policajac</i> – u potrazi za izgubljenim identitetom	5
5. Što je distopija/antiutopija?	6
6. Distopija kao književni žanr	8
6.1. Distopijska književnost kao dio ZF-a.....	9
7. Distopijski elementi u romanima <i>Sanjaju li androidi električne ovce?</i> i <i>Tecite suze moje, reče policajac</i>	11
7.2. Jezik distopijskog svijeta	11
7.2. Distopijski opisi onečišćene prirode	14
7.3. Moć tehnologije	15
7.3.1. Humanoidni androidi.....	15
7.3.2. Električne životinje	16
7.3.3. Prijevozna sredstva.....	17
7.3.4. 4-D fotografije	17
7.3.5. Sveznajuće igračke.....	18
7.4. Utjecaj vlasti na društveno uređenje	18
7.5. Otpor sustavu	21
7.6. Kontrola reprodukcije.....	23
7.7. Legalizacija ilegalnoga	25
7.8. Gubitak identiteta	26
7.9. Empatija u ljudi i androida.....	28
8. Zaključak	31
9. Literatura	32

1. Uvod

Od Aristotelove književnopoetičke norme jedan od bitnih zahtjeva kad je o književnosti riječ, njezina je sposobnost da sintetizira i dijeli iskustva zajednice u kojoj je književna umjetnina nastala, odnosno u kojoj se čita i poštuje. Dakako posrijedi je didaktična uloga književnosti koja je tijekom višestoljetnoga razvoja neprestance bila u konfrontacijskom odnosu s temeljnim i osnovnim intencijama – dakle s estetskim težnjama umjetničkoga djela. No suvremeno doba sve više inzistira na još jednome aspektu literarnoga djela, a to je da uz pobrojane funkcije književni tekst bude i zabavan. U konkretnom slučaju čitatelju se nudi pogled u jedan drukčiji svijet, svijet moderne tehnologije, neobičnoga, katkad i zastrašujućega. Na taj se način razvila distopijska književnost koja nastaje kao odgovor na utopiju i njezine idealne svjetove. Distopijska književnost, kao dio znanstvenofantastične književnosti, pred čitatelja stavlja teme u rasponu od ekoloških katastrofa do totalitarističkih režima. Autori distopijske proze stvaraju svijet budućnosti, usredotočujući se prije svega na negativni stvarnosni okvir. Tematsko-motivski sloj počiva na premisi opće dehumanizacije čovjeka i njegova životnoga prostora.

U ovome diplomskom radu, nakon uvodnog dijela slijedi poglavlje u kojemu se govori o osnovnim biografskim podacima autora romana *Sanjaju li androidi električne ovce?* i *Tecite suze moje, reče policajac* Philipa K. Dicka. Ujedno će u navedenom poglavlju biti riječi i o važnijim ekranizacijama Dickovih romana.

Treće i četvrto poglavlje posvećeni su kraćem prikazu romana *Sanjaju li androidi električne ovce?* i *Tecite suze moje, reče policajac* kako bi primjeri iz romana bili što funkcionalnije uklopljeni u analitički kontekst djela.

Peto se poglavlje bavi teorijskim pristupom utopijskoj i antiutopijskoj književnosti. Budući da mnogi teoretičari smatraju potrebnim razdvojiti pojmove *utopija*, *antiutopija*, *distopija* ponuđene su osnovne karakteristike svakog od navedenih pojmova. Također, u ovom će poglavlju biti riječi i o referentnim točkama relevantnima za razvoj distopijskoga žanra.

Šesto poglavlje donosi osnovni presjek najpoznatijih svjetskih distopijskih djela kako bi se naglasila široka lepeza mogućih distopijskih tema koje za podlogu imaju snažnu dehumanizaciju čovjeka. Potpoglavlje šestoga poglavlja bavi se distopijom kao dijelom

znanstvenofantastične književnosti i snažnim učincima čudnoga i čudesnoga iz kojih se razvija sva današnja poznata znanstvenofantastična književnost.

Sedmo poglavlje s potpoglavljima čini središnji dio rada jer donosi distopijske elemente koji su detektirani u romanima *Sanjaju li androidi električne ovce?* i *Tecite suze moje, reče policajac*. Prvi izdvojeni element upravo je jezik distopijskoga svijeta zbog specifičnosti njegove konstrukcije. Slijede prikazi kontaminirane prirode, ekološke katastrofe i utjecaj onečišćenja na ljude. Treće je potpoglavlje posvećeno moći moderne tehnologije. Tehnologija je podijeljena u nekoliko skupina, a najviše je prostora dano pitanju stvaranja humanoidnog androida te afirmativnim i negativnim posljedicama toga čina. Nadalje, bit će riječi o elementima utjecaja vlasti na društveno uređenje, otpora prema vladajućem sustavu, štetnosti kontrole reprodukcije te legalizaciji ilegalnoga. Posljednja dva potpoglavlja bave se pitanjima gubitka identiteta i empatijskim osjećajima u čovjeka i humanoidnog androida.

Na kraju rada donosi se zaključak i popis korištene literature.

2. O autoru Philipu K. Dicku

Philip Kindred Dick, američki književnik, ponajprije poznat kao autor znanstvenofantastičnih djela, rođen je 16. prosinca 1928. godine u Chicagu. Njegova temeljna književna strategija usmjerena je na oblikovanje psihološke borbe protagonista u svijetu iluzija. Njegov svijet svoju kulminaciju doživljava pojavom umjetnih bića i borbom između stvarnoga i umjetnoga u svijetu budućnosti.¹

Philip K. Dick dugi se niz godina borio s ovisnošću i mentalnim bolestima što ga je dovelo do siromaštva i rane smrti (2. ožujka 1982.). Tijekom 21. stoljeća brojni književni kritičari uspoređuju ga s Franzom Kafkom zbog, pomalo, paranoične fikcije koja se daje iščitati u njegovim djelima.²

Mnogi kritičari ističu da je Dick u svojim tekstovima često nadilazio temu futurističke tehnologije, klasičnu tematiku znanstvenofantastičke proze, te da je najveću pozornost posvećivao distopičnom okruženju i radikalnostima koje su imale negativne utjecaje na likove.³

Neka su od najpoznatijih djela Philipa K. Dicka: *A Handful of Darkness* (1955), *The Variable Man and Other Stories* (1957), *The Man in the High Castle* (1962), *The Preserving Machine* (1969), *I Hope I Shall Arrive Soon* (1985). Neki su od njegovih romana doživjeli i uspješnu filmsku adaptaciju, a najpoznatija je među njima adaptacija iz 1982. godine romana *Do Androids Dream of Electric Sheep?* (1968). pod nazivom *Blade Runner*.⁴

¹ Philip K. Dick. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Philip-K-Dick>. (pristupljeno: 11. kolovoza 2022.)

² Philip K. Dick. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Philip-K-Dick>. (pristupljeno: 11. kolovoza 2022.)

³ Philip K. Dick. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Philip-K-Dick>. (pristupljeno: 11. kolovoza 2022.)

⁴ Philip K. Dick. *BBC Culture*. <https://www.bbc.com/culture/article/20220301-philip-k-dick-the-writer-who-witnessed-the-future> (pristupljeno: 11. kolovoza 2022.)

3. *Sanjaju li androidi električne ovce?* – kako prepoznati ljude u svijetu bez osjećaja

Godine 1968. Philip K. Dick piše jedan od svojih najpoznatijih znanstvenofantastičnih romana *Sanjaju li androidi električne ovce?*, izvornog naziva *Do Androids Dream of Electric Sheep?*. Roman je to koji je doživio dvije ekranizacije (1982. i 2017.), a obje se nazivaju *Blade Runner*.⁵

Roman je napisan u najzrelijoj fazi stvaralaštva Philipa K. Dicka koji tematizira pitanje ljudskosti i definicije čovjeka, kao i pitanje percepcije stvarnosti te svakodnevice u svijetu u kojemu ne vlada prirodan način života (Fančović, 2000: 189). Roman obiluje motivima elektronike iz budućnosti kojima se želi postići prividna budućnost koja vrlo lako može nalikovati sadašnjosti (Fančović, 2000: 189).

Nakon što se na Zemlji dogodi nuklearna katastrofa, životinje gotovo u potpunosti izumru. Ljudi koji su preživjeli imaju dvije opcije: ostati živjeti na Zemlji ili emigrirati na druge planete. Oni koji vješto odbijaju emigraciju, udomljavaju preostale žive životinje te se brinu o njima. Ako životinja ugine, naručuju električne zamjene istih. Rick Deckard živi sa svojom električnom ovcom s kojom sanjari o novcu kojim može kupiti pravu životinju. Da bi se domogao novca, Deckard prihvaća posao lovca na glave odbjegle skupine androida Nexus-6 koji su izumljeni da bi na drugim planetima bili od koristili emigrantima. Da bi otkrio tko je čovjek, a tko odbjegli android, Deckard koristi metodu poticanja empatije jer je jedina razlika između čovjeka i androida ta što čovjek posjeduje osjećaj empatije, a humanoidni android ne posjeduje. Međutim, istraživanjem će otkriti da čak i androidi imaju taj, za čovjeka krucijalni, osjećaj.

Kroz vodeće pitanje o empatiji, na površinu romana izlaze mnoga druga pitanja vezana uz filozofsku podlogu ljudskoga života. Pitanja koliko je empatija pozitivna osobina i treba li društvene sustave promatrati na liberalan ili radikalna način, provodna su nit u detektivskim pothvatima Ricka Deckarda, a kamen spoticanja, u razmišljanju o tome je li empatija vrlina samo pravih ljudi, dobiva na značenju u slučaju odbjegloga androida, *femme fatale*, Lube Luft.

⁵ *Do Androids Dream of Electric Sheep?*. IMDb
https://www.imdb.com/name/nm0001140/bio?ref_=nm_ov_bio_sm (pristupljeno: 11. kolovoza 2022.)

4. *Tecite suze moje, reče policajac* – u potrazi za izgubljenim identitetom

Roman *Tecite suze moje, reče policajac* (*Flow My Tears, the Policeman Said*), napisan je 1974. godine.

Roman je to koji govori o gubitku fizičke egzistencije. Jason Tavener, poznata televizijska zvijezda, jednoga se dana budi kao osoba koja više ne postoji. Njegov identitet ne može se potvrditi ni u jednoj ustanovi, a ne poznaju ga čak ni njegovi prijatelji i poslovni suradnici. Jason Tavener, svjestan činjenice da „nepostojeći“ ljudi završavaju u radnim logorima, obraća se krivotvoritelju koji će mu izraditi nove dokumente. Kada policijski službenici otkriju da Tavener ima lažne dokumente, daju sve od sebe da ga uhvate i saznaju tko je taj čovjek koji sam za sebe često kaže da ne egzistira.

Osnovna radnja, koja je usmjerena na potragu za Tavenerovim identitetom, popraćena je mnogim sporednim radnjama koje tematiziraju pitanja ljubavi i mržnje, empatije, psihičke rastrojenosti, seksualnosti, pedofilije, incesta, legalizacije ilegalnoga i mnogim drugima. Kroz sva se navedena pitanja i motive mogu razaznati elementi distopijskoga svijeta u kojemu Tavener živi, ali se isto tako taj distopijski svijet i njegove negativne strane mogu detektirati i u suvremenoj stvarnosti što je jedan od mogućih razloga za veliku popularnost ovoga žanra.

U romanu se spominje i političko uređenje u kojemu se društvo dijeli na brojeve sukladno svojim kognitivnim sposobnostima. Određena skupina ljudi, nastali u laboratoriju, predstavljeni su kao intelektualno nadmoćniji; nazivaju ih „šesticama“.

5. Što je distopija/antiutopija?

Da bi se shvatilo značenje pojma *distopija*, potrebno je najprije razjasniti pojam *utopije*.

Pojam *utopija* pojavljuje se u renesansnom razdoblju u djelu *O najboljem uređenju države i o novom otoku Utopije*, autora Thomasa Morea, kao naziv za nepostojeći otok koji se čini idealnim i na kojemu živi idealna zajednica (Jurić, <https://anarhisticka-biblioteka.net/library/hrvoje-juric-utopija-anti-utopija-post-utopija-utopija>).

Utopija najčešće predstavlja odbacivanje trenutnog političkog sustava i društvenog stanja te uspostavu novoga, idealnoga svijeta te je „također, naziv za književnu formu, najčešće u obliku fikcionalnoga putopisa, u kojoj se opisuje nastanak i funkcioniranje nekoga idealnog društvenog poretka, te mišljenje ili zamišljanje boljega svijeta, koji bi se bitno razlikovao od postojećega.“⁶ Budući da utopija predstavlja podrivanje postojećih društveno-političkih poredaka, može se reći da „utopija pretpostavlja temeljitu kritiku postojećih društvenih odnosa, koja za sobom povlači zahtjev za njihovom korjenitom promjenom, kao i tome primjereno djelovanje.“ (Jurić, <https://anarhisticka-biblioteka.net/library/hrvoje-juric-utopija-anti-utopija-post-utopija-utopija>)

Važno je napomenuti da utopija predstavlja *ne-mjesto*, odnosno *sretno mjesto* koje je idealizirano i opisano kao topos kojim vladaju sreća, mir, blagostanje. Međutim, taj hiperbolizirano savršeni topos u zbilji ne može postojati, što čini utopiju neostvarivom vizijom.

Nasuprot *utopiji* nalazi se pojam *distopija* koji označava nepostojanje idealnoga i savršenstva, na pijedestal postavlja negativne, a katkad čak i apokaliptične, imaginarne svjetove. Bitno je naglasiti da i utopija i distopija, predstavljaju imaginarne svjetove. Međutim, zbog prirode opisa distopijskih svjetova kojima često vladaju ekološke katastrofe, distopija se može promatrati i kao stalno mjesto čitanja opomene čovjeku nad vlastitim postupcima.

Distopija je društvena ideja koju obilježavaju antiutopijski elementi, u rasponu od ekoloških katastrofa do političkih totalitarizama.⁷ „U 20. stoljeću strah od radikalnih zahvaćanja u društveni poredak (opravdan iskustvom totalitarnih režima) i od kobnih učinaka rastućega znanstveno-tehnološkog ovladavanja prirodom, rezultirao je nizom negativnih utopija ili

⁶ Utopija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (pristupljeno 12. kolovoza 2022.) <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63513>

⁷ Utopias and dystopias. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/science-fiction/Utopias-and-dystopias> (pristupljeno: 12. kolovoza 2022.)

antiutopija“ u kojima je vidljiva dehumanizirajuća budućnost.⁸ Budući da prefiks *dis-* označava negaciju pozitivnoga, već iz naziva samoga pojma da se zaključiti da je njegov sadržaj negativan. Dehumanizirajuća budućnost često se opisuje kao svijet u kojemu vladaju potpuno novi, tehnološki previše uznapredovani strojevi, režimi koji ne posjeduju moral, ekološke katastrofe koje štetno utječu na ljudsko zdravlje, svođenje ljudskoga roda na robovlasnički sustav, manjak empatije, superiornost pojedinaca koji vladaju državom te mnogi drugi negativni elementi koji stvaraju osjećaj kafijske izgubljenosti u prostoru i emocijama. Srećko Horvat (2008: 11) navodi da se utopiju opisuje kao idealno mjesto koje ne postoji, a distopiju ne valja opisivati kao nepostojeće mjesto, nego ju treba shvaćati kao sliku totalitarističkog sustava. Naime, distopija daje opomenu na moguće opasnosti koje vrebaju postojanjem ideologija koje su dominantne u našem društvu: tehnološka ovisnost, kapitalizam, konzumerizam, kontrola države...

Za Branka Polića važno je razdvojiti pojmove *utopije*, *antiutopije* i *distopije*. On navodi da *utopija* znači pozitivno i optimističko gledanje u budućnost, a *distopija* bi bila negativno viđenje iste budućnosti. *Antiutopija* bi za Polića bio neutralan pogled na budućnost, dakle onaj koji nije ni pozitivan ni negativan. (Polić, 1988: 16)

Pri razmatranju pojma *distopije* i okvira vremenskog nastanka pojma, valja obratiti pozornost na riječi Ivane Damjanović (2014: 13) koja navodi da je „iskustvo dvadesetog veka, međutim, iznedrilo i ideju suprotstavljenu utopiji – društvo u kome nadmoćna, autonomna odnosno odmetnuta tehnologija svodi čoveka na svoj prosti 'privezak' i pokušava da uništi njegovu fizičku egzistenciju ili bar one njegove karakteristike koje tradicionalno smatramo samom suštinom čovečnosti. Alternativno, tehnologiju je prigrabila politička elita koja se njome služi isključivo u sopstvenom interesu svodeći narod na masu robova. Ove pesimistične vizije unesrećenog društva dobile su konačno zajednički naziv distopija.“

Valja napomenuti da je jedno od obilježja i utopije i distopije ahistoričnost jer se prezentira osjećaj konačnog rješenja, odnosno i pozitivni osjećaji i nesreće odišu vječnim trajanjem.⁹

⁸ *utopija*. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (pristupljeno 12. kolovoza 2022). <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63513>.

⁹ Utopias and dystopias. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia.. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/science-fiction/Utopias-and-dystopias> (pristupljeno: 12. kolovoza 2022.)

6. Distopija kao književni žanr

Amanda Car u svojoj disertaciji (2017: 38) navodi da mnogi teoretičari smatraju da se distopija kao žanr počela razvijati krajem 19. stoljeća i to zato što su pisci započeli s objavom antiutopijskih odgovora i na taj način preispitali temeljna načela utopijskih djela. M. Keith Booker jedini je teoretičar koji je napisao vodič kompletne distopijske književnosti, a ujedno i smatra da je roman Evgenija Zamjatina *Mi* prvi moderni distopijski roman (Car, 2017: 39). Dvadeseto je stoljeće bilo plodno kad su posrijedi distopijski tekstovi, a razlog leži u skeptičnom načinu na koji su ljudi gledali na idealiziranje svakodnevice i katastrofalne totalitarističke zamisli (nacionalsocijalizam, fašizam, komunizam...).

Katastrofalne totalitarističke zamisli najbolje je dosad, smatra Car (2017: 39), prikazao Franz Kafka u svome romanu *Proces* iz 1925. godine. Jozef K, glavni protagonist, biva uhićen i pozvan na sud i osuđen, a da mu predstavnici institucija nikada nisu priopćili u čemu je njegova krivnja.. Distopijska je to tema o državi u kojoj nevin čovjek može biti priveden i osuđen.

Još neka svjetski poznata djela koja slijede distopijsku tematiku su: *Vrli, novi svijet* Aldousa Huxleyja (1932.), roman koji govori o umjetno uzgojenim ljudima raspodijeljenima u kaste te vječnom ispiranju mozga *hipnopedijom*; *Životinjska farma* (1945.) Georgea Orwella, tekst koji opisuje ponašanja ljudi koji se osjećaju superiornije (Lenjin i Staljin), ali iz vizure životinja; *1984.*, roman koji koristi motiv, danas općeprihvaćenog, Big Brothera koji, simbolizirajući vlasti, kontrolira stanovnike; *Fahrenheit 451* Raya Bradburyja (1953.), priča o spaljivanju knjiga te prepuštenosti televiziji kao izvoru informacija; *Sluškinjina priča* Margaret Atwood (1985.), feministička distopija koja svodi žene na materinstvo i dodjeljuje muškarcima potpunu prevlast nad ženom u kršćanskoj državi; *Igre gladi* Suzanne Collins (2008.), distopija o svijetu u kojemu su ljudi zbog ekonomskog statusa prisiljeni sudjelovati u igrama do smrti, a pobjednici dobivaju zalihe hrane za područje u kojemu žive; i mnoga druga. (Car, 2017: 39 – 42)

Promatra li se uzrok nastanka distopijskog žanra, pozornost treba obratiti na negativne povijesne situacije iz dvadesetoga stoljeća što dovodi do zaključka da je distopiju „teško razumjeti ako je promatramo izvan društvenih tokova u kojima nastaje“ (Kuvač-Levačić; Car, 2014: 202). Može se reći da distopija kao žanr doživljava svoj procvat za vrijeme Prvoga i Drugoga svjetskog rata kada je društvo trpjelo nezamislive posljedice totalitarističkih režima.

Tijekom povijesti distopijska su djela postojala samo ako ih se promatra kroz prizmu distopijskih motiva, ali kao žanr distopija svoj procvat doživljava tek u modernoj književnosti zapadnoga civilizacijskog kruga (Car, 2017: 42). Pišući distopijsko djelo, autor zapravo piše o svijetu drukčijem od svijeta u kojemu živi. Taj distopijski svijet drukčiji je u jačini katastrofalnih opisa, drukčiji je i zbog obilježja neprolaznosti nesreće, ali ključni motivi distopijskoga svijeta preuzeti su iz stvarnog društvenog konteksta autora. Dakle, prikazani distopijski svijet i budućnost u kojoj je taj svijet oživljen, mora biti gori od svijeta u kojemu žive recipijenti i autor s duboko urezanim motivima problema iz stvarnoga svijeta. Može se reći da distopijska književnost hiperbolizira probleme svakidašnjice.

6.1. Distopijska književnost kao dio ZF-a

Najprije je potrebno započeti od samoga definiranja pojma *fantastično*. Naime, prema mnogim istraživačima, jedno od najboljih objašnjenje tog pojma ponudio je Tzvetan Todorov (1987: 29) koji navodi da se čitatatelj, kada se nađe pred čudnim događajem, mora zapitati je li „reč o zabludi čula, proizvodu mašte, te zakoni sveta ostaju onakvi kakvi su, ili se to doista zbililo, događaj je sastavni deo stvarnosti, ali tada ovim svetom upravljaju zakoni koji su nama nepoznati“. Nadalje daje objašnjenje da je fantastično „neodlučnost što je oseća biće koje zna samo za zakone prirode kada se nađe pred naizgled natprirodnim događajem“ (Todorov, 1987: 29). I iako je fantastično u književnim djelima godinama bilo zazorno, suvremena književnost smatra fantastične elemente i više nego dobrodošlima.

Postavlja se pitanje kako je došlo do pojave znanstvenofantastičnog žanra u književnosti. Može se reći da se znanstvena fantastika „(...) zasniva na prožimanju čudnog, iznenađujućeg, imaginativnog sa (naučnom) spoznajom i koja, sa sve većim napretkom nauke, dolazi ne samo da populariše njene tekovine i hipoteze, već da nauku i tehniku prikaže u dejstvu, funkciji, procesu: u njihovim vizionarnim prodorima i dometima, u njihovoj sposobnosti da nemoguće učine verovatnim, u njihovim paradoksima i eventualno kobnim, katastrofalnim posledicama za čovečanstvo“ (Car prema Živković, 1986: 201).

Survin (2010: 41) objašnjava kako je znanstvena fantastika „književni žanr za koji su nužni dovoljni uvjeti prisutnosti i međudjelovanje začudnosti i spoznaje, a glavna mu je formalna tehnika imaginativni okvir alternativan autorovoj empiričkoj okolini“. Distopija kao žanr dijelom je većeg žanra – znanstvene fantastike. Dakle, znanstvena fantastika bavi se temama tehnološkog napretka koji se razvija u nekim zamišljenim ili stvarnim svjetovima te je kao takva plodno tlo za razvijanje podžanra distopije. Znanstvena fantastika, a s njom i distopija, od svojih

su početaka bile zanimljive čitateljima, a samim time rastao je trend ekranizacije djela znanstvenofantastične tematike jer su filmski efekti posebno pojačavali doživljaj prikazivanja drukčijih svjetova kojima vladaju moderne tehnologije. Međutim, teško je reći koje su to granice koje razdvajaju znanstvenu fantastiku i distopiju. Možda je zbog toga najlakše znanstvenu fantastiku promatrati kao žanr kojim dominira drukčiji, neobičan, previše uznapredovani pogled na svijet, a distopija je dio tog žanra koji daje notu negativne slike tog istog svijeta u budućnosti.

Već je spomenuto da je distopija proizašla iz društvenih događanja, ali je važno napomenuti i to da roman znanstvenofantastične tematike služi i za zabavu i kao vid opomene da „(...) zamišljanje budućeg stanja tehničke civilizacije, s izrazitom problematikom adaptacije čovjeka na radikalno promijenjene uvjete života, s optimističkim ili pak izrazito pesimističkim zaključcima – što je karakteristika znanstvene fantastike – ne izaziva samo veliko zanimanje nego često zadire i u bitne probleme suvremenog života“ (Solar, 1976: 134).

Govorili o znanstvenoj fantastici ili o distopiji, važno je istaknuti da su ti žanrovi danas sve cjenjeniji kod književnih teoretičara, ali i kod publike koja s oduševljenjem prati ekranizacije poznatih svjetskih znanstvenofantastičnih i distopijskih romana.

7. Distopijski elementi u romanima *Sanjaju li androidi električne ovce?* i *Tecite suze moje, reče policajac*

Sljedećih nekoliko potpoglavlja govorit će o nekima od mnogih distopijskih elemenata koje je moguće detektirati u romanima *Sanjaju li androidi električne ovce?* i *Tecite suze moje, reče policajac*. Oba romana moguće je promatrati kroz nekoliko osnovnih elemenata koji se pronalaze u mnogim svjetski poznatim distopijskim romanima kao što su apokaliptični opisi prirode, onečišćenje okoliša, moć tehnologije koja iznjedrava robote, državni sustavi koji tlačte čovjeka, otpor tim istim sustavima, legalizacija najtežih kaznenih djela, gubitak egzistencije te mnogi drugi.

7.2. Jezik distopijskog svijeta

U ovome dijelu rada pozornost će se obratiti na ulogu jezika u distopijskoj književnosti te će navedeno biti oprimjereno citatima iz Dickovih romana.

Distopijska, odnosno fantastična književnost koristi nerazumljivost jezika struke (medicina, politika, tehnologija) kako bi se stvorio poseban jezik koji ima mitsku ulogu (Kuvač-Levačić, 2013: 159). Kada se govori o distopijskim tekstovima koji se bave jezikom, uglavnom je tu riječ o „umjetnim jezicima, mistifikaciji jezikom te jezičnom determinizmu“ (Car, 2017: 161). Čitajući romane *Sanjaju li androidi električne ovce?* i *Tecite suze moje, reče policajac* ne pronalaze se umjetni jezici, ali su itekako prisutni mistifikacija jezika i jezični determinizam.

Mistifikacija jezika obuhvaća postupke „kojima pojedini govornici ili grupe govornika namjerno uvode izvjesne semantičke pomake, iskrivljavanja na planu sadržaja, u težnji da ometu komunikaciju s drugim govornicima ili grupama govornika istog jezika“ (Škiljan, 1994: 198). Mistifikacija jezika postaje jako manipulativno sredstvo jer je takav jezik razumljiv samo određenima te oni koji koriste takav jezik jasno se razlikuju od ostalih.

U romanu *Sanjaju li androidi električne ovce?*, dolazi do mistifikacije stručnog pojmovlja iz područja tehnološkog svijeta. Tako se čitajući roman može naići na stručne opise sastava mozga humanoidnih androida koji nije poznat široj populaciji, odnosno „običan“ čovjek ne razumije značenje korištenih riječi, a sve u svrhu zatajivanja informacija većoj skupini ljudi:

„*To je morao biti jedan od onih novih, ekstra pametnih androida koje proizvodi korporacija Rosen*“, rekla je gospođica Marsten. „*Jeste li pročitali tvrtkinu brošuru i specifikacije? Nexus-6 mozgovni ustroj koji sad koriste sposoban je za odabir u polju od dva trilijuna činilaca, ili*

deset milijuna odvojenih neuralnih staza. (...) Kratko čitanje potvrdilo je izjavu gospođice Marsten; Nexus-6 je ima dva trilijuna činilaca plus izbor u rasponu od deset milijuna mogućih kombinacija cerebralne aktivnosti. (Dick, 2000: 26, 27)

Jedino što je masa trebala znati, reklamirani je podatak da humanoidni androidi pomažu emigriranom stanovništvu, ali detaljnije informacije o kognitivnom sastavu androida nisu bile potrebne jer je u interesu da šira populacija ne razumije što je rečeno.

Nadalje, mistificiranju jezika u distopijskim djelima može pripomoći i korištenje stranih jezika. Kuvač-Levačić (2013: 50) navodi da „strani jezik, kao i način, a ponekad i mjesta njegove uporabe unutar fantastičnih tekstova, postaju oblik iznošenja tajnoga znanja autora i njegovih likova“.

U romanu *Sanjaju li androidi električne ovce?*, lik J. R. Isidore je „kokošglavac“ koji nije emigrirao na drugi planer nego je preživio katastrofalne prašine i ostao na svom planetu. On radi u bolnici za ljubimce Van Ness i, budući da nije jako pametan, ne razumije latinski jezik kojim se često služi njegov šef Hannibal Sloat:

Bolnica za ljubimce Van Ness i njegov tmurni, gotički gazda Hannibal Sloat prihvaćali su ga kao ljudsko biće i to je cijenio. Mors certa, vita incerta, kao što bi g. Sloat ponekad rekao. Isidore je, mada je taj izraz čuo više puta, imao samo mutnu predodžbu o njegovom značenju. Na kraju krajeva, kad bi kokošglavac mogao razumjeti latinski, prestao bi biti kokošglavac. (Dick, 2000: 19)

Dakle, strani je jezik u ovome slučaju sredstvo razaznavanja intelektualno nadmoćnijih i intelektualno podčinjenijih osoba jer državni sustav ovog distopijskog svijeta funkcionira tako da moraju postojati i jedni i drugi, a „tajno je znanje najčešće rezervirano za određenu skupinu ili individualce“ (Car, 2017: 163).

Car (2017: 163) navodi kako je tema kontrole jezika sveprisutna kroz povijest distopijske književnosti, a razlog leži u tome što je najbolji način da se postigne moć nad ljudima baš manipuliranje jezikom. Često se u distopijskim djelima može pratiti radnja u kojoj je jezik politički iskorišten kako bi pojedinci zavarali masu i navodili ju da slijepo vjeruju njihovim idejama. Jezik u tom slučaju postaje sredstvo kojim se „ispire“ mozak masi.

Kontrolu jezika moguće je povezati s jezičnim determinizmom. Naime, Hrvatski jezični portal pojam determinizam određuje na nekoliko načina:

- a) „učenje prema kojemu je sve što postoji podvrgnuto zakonu uzročnosti, determinirano je, predodređeno, unaprijed zadano, neslobodno, neslučajno
- b) u etici, pravac koji zastupa mišljenje da su ljudska volja i djelovanje apsolutno određeni vanjskim i unutrašnjim uzrocima koji isključuju slobodnu volju
- c) shvaćanje o uvjetovanosti ljudske aktivnosti; ovisnost čovjekovih stavova i djelovanja o vanjskim prilikama, tj. dostignutom stupnju tehnološkog razvoja, institucionalnim okvirima društva i vladajućeg ponašanja“.¹⁰

Povezanost kontrole jezika i jezičnog determinizma leži u činjenici da doslovno shvaćanje svih riječi omogućava kontroliranje ljudi kroz kontrolu jezika (Car, 2017: 124). Poznato je također da su misli i riječi usko povezane, što bi značilo da će čovjekovo poimanje svijeta oko njega biti određeno riječima koje poznaje i općenito načinom na koji njegov jezik funkcionira. Ako se uzme u obzir sve rečeno, može se doći do zaključka da prezentirani sadržaj i birane riječi koje se plasiraju kroz medije, utječu na razmišljanje ljudi jer, budući da su kontrolirane riječi (jezik) koje se koriste, kontroliraju se i misli.

U romanu *Sanjaju li androidi električne ovce?* navedeno se može primijeniti na reklame koje se televizijski plasiraju ljudima. Dakle, mediji konstantno reklamiraju svijet (Mars) u koji je moguće emigrirati, nazivaju ga *svijetom bogatim svim zamislivim mogućnostima*, svijetom dostojanstvenim čovjeku, svijetom koji nudi *tjelesnu posluhu*:

Televizor je vikao: „- ponavlja zlatne dane južnjačkih država od prije Građanskog rata! Ili kao posluga ili kao neumorni poljodjelac, po narudžbi rađen humanoidni robot – dizajniran naročito za VAŠE JEDINSTVENE POTREBE, ZA VAS I SAMO VAS – dan vam po dolasku apsolutno besplatno, opremljen u potpunosti, (...). (Dick, 2000: 17 – 18)

Ponavljanje istih sintagmi urezuje se u pamćenje čovjeka i na taj način njegove misli usmjerene su prema onome što vlasti žele da čovjek pamti, a to su u ovom slučaju humanoidni androidi.

Drugi primjer kontrole jezika i na taj način plasiranja određenih informacija građanstvu su reklame usmjerene na namjerno razdvajanje *normalnih* i *posebnih* (Dick, 2000: 20):

Bolje, možda, ponovno uključiti TV. Ali reklame, usmjerene na preostale normalne, plašile su ga. Obavještavale su ga u neprekidnoj koloni na koje je načine on, posebni, nepoželjan.

¹⁰ determinizam. *Hrvatski jezični portal*. https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eFtvWRg%3D (pristupljeno: 15. kolovoza 2022.)

Zaključno se može reći da je kontrola jezika, zajedno s jezičnim determinizmom, rezultirala potpunom kontrolom medija (TV) i informacija koje mediji plasiraju građanstvu.

7.2. Distopijski opisi onečišćene prirode

U distopijskim djelima često se nailazi na motive uništene prirode, ekoloških katastrofa ili općenito opise tamnog i onečišćenog zraka. Razlog leži u tome što distopijska književnost često počiva na, kako navodi Car (2017: 246), ideologemu ekološke katastrofe koji „sadrži postapokaliptičku sliku distopijskog društva čija je priroda najčešće uništena prevelikom eksploatacijom u eri kapitalizma“. Također, valja napomenuti da elementi ekoloških katastrofa dominiraju u drugom valu, s kraja 20. stoljeća, distopijske svjetske književnosti jer su prethodne godine bile rezervirane za razne totalitarističke sustave koji su se pojavljivali diljem svijeta (Car, 2017: 136).

Roman *Sanjaju li androidi električne ovce?* smješten je u buduće vrijeme, u vrijeme emigracije na Mars u Novu Ameriku nakon Konačnog rata. Prostor Nove Amerike opisan je kao idealan svijet u kojemu žive *normalni* ljudi. Oni koji nisu emigrirali, ostali su u svijetu punom prašine nastale nakon rata. Distopijska priroda vidljiva je upravo kroz opise onečišćenog, radioaktivnoga zraka koji je primjer distopijskog motiva ekološke katastrofe:

Jutarnji zrak, pun radioaktivnih čestica, siv i zamračujući, rigao je oko njega; nevoljko je zašmrcao na zadah smrti. (Dick, 2000: 11)

Prašina koja je zagadila većinu površine planeta nije imala porijeklo ni u jednoj zemlji i nitko, čak ni neprijatelj u vrijeme rata, nije to planirao. (Dick, 2000: 16)

Međutim, potrebno je obratiti pozornost na posljedice ekološke katastrofe nastale nakon rata. U romanu *Sanjaju li androidi električne ovce?*, te se posljedice daju lako iščitati kroz motive izumiranja životinja, genetskih promjena kod ljudi te neplodnosti kod ljudi.

Nasljeđu Konačnog svjetskog rata opala je jačina; oni koji nisu mogli preživjeti prašinu nestali su u zaboravu prije mnogo godina, a prašina, sada slabija i suočena sa snažnijim preživjelima, samo je poremećivala umove i genetska svojstva. (...) Do sada, redoviti mjesečni pregledi proglašavali su ga redovnim: čovjek koji se mogao razmnožavati unutar tolerancija postavljenih zakonom. (...) Stalno, novi posebni su se pojavljivali, stvoreni od redovnih sveprisutnom prašinom.

Prvo su, čudno, izumrle sove. Tada se to činilo skoro smiješno, debele, čupave bijele ptice koje leže tu i tamo, u dvorištima i na ulicama; ne izlazeći prije sumraka kao ni prije nego što su počele umirati, sove su bile nezapažene. Srednjojekovna kuga bi se iskazivala na isti način, u obliku mnogo mrtvih štakora. Ova kuga se, međutim, spustila odozgo. Nakon sova, naravno, uslijedile su druge ptice, ali do tada je misterija već raščlanjena i razjašnjena. (Dick, 2000: 11, 16)

Dakle, iz prethodnih je citata vidljivo da je ekološka katastrofa prikazana u vidu onečišćenoga zraka. Prašina je prikazana kao apokaliptično zlo koje je tamno, radioaktivno, prekrilo je sunce, a nalazi se samo u starom SAD-u. S pomoću motiva prašine napravljena je osnovna razlika između staroga i novoga, emigracijskoga svijeta. Čitajući o motivu prašine, recipijent dobiva dojam raspona ekološke katastrofe koja je zadesila stanovnike nakon najvećega zla – rata. Ono što dočarava distopijski pesimizam jest činjenica da ta ista ekološka katastrofa i onečišćeni zrak negativno utječu na preostalo stanovništvo SAD-a. Ekološka katastrofa utječe na svaki aspekt ljudskoga života, a osobito stvara genetski modificirane umove. Iz svega navedenoga proizlazi da je stvorena podjela među ljudima – *normalni* i *posebni*, što je, vjerojatno, veće zlo od bilo kakve ekološke katastrofe.

7.3. Moć tehnologije

Car (2017: 259) govori kako se tehnologizacija u djelima može događati kroz nekoliko stupnjeva te navodi da se s jedne strane „vrši tehnologizacija društva u kojemu čovjek živi – tehnološki izumi postaju dominantni u svakodnevnom životu do te mjere da tu tehnologiju smatramo opasnom. No, s druge je to strane tehnologizacija čovjeka u obliku tjelesnih promjena“ što je vidljivo na način da mnogi distopijski romani koriste motiv stvaranja androida (robota) nalik čovjeku.

7.3.1. Humanoidni androidi

Svjedoci smo tehnologizacije u vidu izuma koji su sveprisutni u ljudskom životu. Doživjeli smo čak i stvaranje robota kojima je u opisu da što više olakšaju svakodnevni čovjekov život, ali zastrašujuće stvaranje humanoidnog androida, koji je čovjeku sličan po svemu osim po posjedovanju empatije, još je dijelom zamišljene budućnosti. U romanu *Sanjaju li androidi električne ovce?*, humanoidni su androidi dijelom ljudske svakodnevice:

Sintetički borac za slobodu, sposoban za funkcioniranje na tuđinskom svijetu, humanoidni robot – striktno rečeno, organski android – postao je pokretni dopunski stroj kolonizacijskog programa. (Dick, 2000: 16)

U romanu je humanoidni android dijelom političke propagande jer je obećan svima koji emigriraju na područje Nove Amerike. Njegova je uloga da u svemu bude pri ruci čovjeku. Čitajući roman, recipijent lako može zapaziti strahotu distopijskog svijeta. Naime, humanoidni android napravljen je potpuno na sliku čovjeka, čak do te mjere da je (ne)posjedovanje empatije jedina razlika između androida i čovjeka. Može se zaključiti da je čovjeku doslovno dan čovjekoliki stroj da bude rob. Kroz motiv humanoidnog androida, može se razaznati kritika društvu koje teži tehnološkom napretku unedogled, ne razmišljajući o štetnim posljedicama istog.

Tema humanoidnog androida pomalo je i kontroverzna jer dokida granice između jedinstvenosti ljudskoga bića i radikalnih neograničenih primjena tehnološkoga dostignuća. Točnije rečeno, dolazi do zloupotrebe tehnologije. Car (prema Paić, 2011: 87) navodi da bi se postupkom tehnologiziranja ljudskoga tijela dogodila promjena u shvaćanju živoga i to jer „stroj nadilazi animalno-organske granice prirode“.

Shodno navedenom može se zaključiti da distopijska književnost koristi teme povezane uz umjetna bića da bi se upozorilo na nekontrolirano iskorištavanje tehnološkog napretka, a svezu tehnološkog napretka i distopijskog svijeta izrekla je i Ivana Damjanović (2014: 13) navodeći kako je u 20. stoljeću proizašla ideja društva u kojem je „odmetnuta tehnologija“ čovjeka svela na „privezak“ te urušila njegovu egzistenciju i sve ono što čovjeka čini čovjekom.

7.3.2. Električne životinje

Nadalje, čitajući roman *Sanjaju li androidi električne ovce?*, nailazi se na motive električnih životinja. Naime, nakon Konačnog rata i velike ekološke katastrofe, prave životinje izumiru, a stanovnici si pribavljaju električne životinje kako bi zadržali osjećaj pripadnosti na planetu na kojemu žive i osjećaj da je njihov život „normalan“. Te su električne životinje bile nalik na prave i davale su svojim vlasnicima onu bitnu ljudsku dimenziju – osjećaj odgovornosti prema nekome koji dovodi do krajnjeg osjećaja korisnosti:

Posve točno, pomislio je Rick otvarajući vratnice malog pašnjaka i prilazeći svojoj električnoj ovci. (...) Pokazao je ležeću lažnu životinju, koja je nastavila lijeno preživati, još

uvijek motreći pažljivo hoće li biti nagovještaja ovsa. „To je vrhunski uradak. I uložio sam isto toliko vremena i pažnje u brigu za nju kao i kad je bila prava.“ (Dick, 2000: 11 – 14)

7.3.3. Prijevozna sredstva

Već je spomenuto da u znanstvenofantastičnim romanima, a samim time i distopijskim romanima, prevladavaju tehnološki motivi koji su sveprisutni u životima ljudi. Ta tehnologija ne mora ići u krajnost i predstavljati umjetne ljude ili životinje. Mogući su i nešto jednostavniji primjeri tehnološkog napretka. U romanima *Sanjaju li androidi električne ovce?* i *Tecite suze moje reče policajac*, tako je moguće čitati o letećim automobilima koji se recipijentu ne doimaju čudnima, nego ih je moguće u potpunosti prihvatiti kao dio svijeta budućnosti. U romanu *Sanjaju li androidi električne ovce?*, na nešto suptilniji način spominju se leteći automobili – *hoverauti*:

Kada je spustio policijski hoverauto na krov zgrade korporacije Rosen u Seattleu, zatekao je jednu mladu ženu kako ga čeka. (Dick, 2000: 34)

Nakon što je parkirao brzi policijski dotjerani hoverauto na krov Palače pravde San Francisca u ulici Lombard, lovac na ucjene Rick Deckard, (...).(Dick, 2000: 67)

U romanu *Tecite suze moje, reče policajac*, leteća vozila, točnije brodovi, dobivaju nešto više prostora i obogaćena su detaljnijim opisima:

A tamo je parkiran Rolsov leteći brod, u svojoj skupoj raskoši, sa pogonskom raketom koja pulsira na leri. Kao mehaničko srce, pomisli Džejson. Srce koje udara samo za njega, za njega zvezdu. (...) Silom ju je ugurao u letelicu, utisnuo se za njom, okrenuo se da pomogne Alu Bilsu da zatvori vrata i već se digoše i zabiše u kišno-oblačno ponoćno nebo. (Dick, 2000: 11 – 12)

7.3.4. 4-D fotografije

Još jedan od znanstvenofantastičnih motiva i tehnologije iz budućnosti jesu 4-D fotografije na dokumentima. Motiv 4-D fotografija opominje čovječanstvo da svaki napredak ne znači nužno i afirmativnu dimenziju ljudskoga života. Razlog zašto ovaj element možemo svrstati u distopijske, leži u činjenici da posjedovanje 4-D fotografije na svakom dokumentu djeluje pomalo zastrašujuće jer je i sama pomisao na to da svatko može imati pristup svim dimenzijama našega identiteta poprilično zastrašujuća:

Izvlačeći svoju vojnu karticu Džejson protrlja svoju malu profilnu 4-D sliku. A slika limeno reče: „Šta sad, braon kravo?“ „Kako bi se to moglo falsifikovati?“ reče Džejson. „To je bio ton mog glasa pre deset godina kada sam bio non-volnac.“ (Dick, 2000: 75)

Stojeći pokraj stola, za trenutak je spustio pogled na nedavno načinjenu 4-D fotografiju Džejsona Tavernera – onu koju je Katarina Nelson načinila. (Dick, 2000: 108)

7.3.5. Sveznajuće igračke

U romanu *Tecite suze moje, reče policajac*, moguće je naići na motiv sveznajuće igračke. Naime, riječ je o lutki koja govori, daje savjete onome tko s njom razgovara i ostavlja dojam da zna sve o životu svoga sugovornika:

Obuzet radoznalošću, on uključi igračku. „Haj!“ ogласi se igračka. „Ja sam Čarlika Veseljak i sasvim sigurno sam uključen u tvoju talasnu dužinu.“ (...) „Ali ja te volim!“ žalio se Čarlika Veseljak limeno. (...) „Znam kako možeš da povratiš svoje ime i slavu, glavu i cavu“, informisao ga je Čarlika Veseljak. (Dick, 2000: 41 – 42)

Taj tehnološki izum potkrepljuje već spomenutu tvrdnju da previše uznapredovala tehnologija, koja postaje dijelom svakodnevnog života čovjeka, može izazvati osjećaj straha. U ovom romanu, motiv „obične“ lutke, koja radi na načelu paljenja i gašenja s pomoću jednoga gumba, predstavlja skup tehnoloških dostignuća budućnosti, umjetnih mozgova koji mogu zadirati u sve aspekte ljudskoga života.

7.4. Utjecaj vlasti na društveno uređenje

Car (2017) navodi nekoliko vrsta državnih sustava koji se mogu prepoznati u distopijskom diskursu. Neki od tih državnih sustava lako su uočljivi i u romanima *Sanjaju li androidi električne ovce?* i *Tecite suze moje, reče policajac*. Iščitavajući romane, najuočljiviji su opisi vlasti koja ima apsolutnu moć nad pojedincem te emigracijski sustavi koji se smatraju jedinim ispravnim rješenjem, ali je moguće prepoznati i vlast koja uništava dio stanovništva iz straha od vlastita pada. Svi ti državni sustavi i odnosi vlasti prema pojedincu stvaraju sliku o sveopćem društvenom uređenju svjetova iz budućnosti dvaju romana.

U romanu *Sanjaju li androidi električne ovce?*, državni je sustav organiziran na način da imaginarna vlast propagira emigriranje na drugi planet pod krinkom da je iseljenicima život jednostavniji. Vlast dijeli društvo u tri kategorije: iseljenici, normalni i posebni. Posebnu zaštitu vlasti uživaju iseljenici koji emigriraju na drugi planet te su im obećani humanoidni androidi kako bi njihovi životi bili što jednostavniji. Oni koji ostaju dijele se na normalne i posebne, odnosno mentalno zdrave i mentalno oštećene zbog života na kontaminiranom tlu.

Najprije valja obratiti pozornost na emigrante koji odlaze na neke od koloniziranih planeta i odnos vlasti prema njima. Svima koji odu s kontaminirane Zemlje, vlasti obećavaju potpuno besplatno dodjeljivanje humanoidnog androida. Tim činom emigrantima je nametnuto prihvaćanje umjetnog čovjeka koji je isto tako produkt vlasti. Na taj način vlasti u potpunosti preuzimaju kontrolu nad društvom jer ljudima u privatne živote nameću svoje kreacije:

Prema zakonima UN-a svaki iseljenik automatski je dobivao vlasništvo nad jednim androidskim podtipom po svom izboru i, do 1990., inačice podtipova su se podrazumijevale, poput američkih automobila u šezdesetima. (Dick, 2000: 16)

S druge strane, na Zemlji stanovništvo doživljava podjelu zbog nečega što nisu sami izazvali – kontaminacije tla i zraka. Naime, zbog onečišćenja, kod ljudi se počinju uočavati mentalni poremećaji. Zbog svega navedenog, podijeljeni su na normalne i posebne. Namjerno izazvano etiketiranje ljudi vlasti su učinile načinom života:

To je bio krajnji poticaj za iseljavanje: androidski sluga kao mrkva, radioaktivne padaline kao batina. UN su učinile emigraciju lakom, ostanak teškim, ako ne i nemogućim. Zadržavanje na Zemlji potencijalno je značilo da se možete zateći naglo uvršteni među biološki neprihvatljive, prijetnju čistom naslijeđu rase. Jednom etiketiran kao poseban, svaki građanin, čak i da pristane na sterilizaciju, iščeznuo bi iz povijesti. Prestao je, praktički, biti dio čovječanstva. A ipak su ljudi tu i tamo odbijali iseliti se; to je, čak i njima samima, predstavljalo zbunjujuću iracionalnost. (Dick, 2000: 17)

Promotri li se na koji je način podijeljeno društvo u fiktivnom svijetu ovoga romana, da se zaključiti da vlasti stvaraju toksične odnose i potiču razdore među stanovnicima. Destabiliziranje odnosa u društvu oduvijek je bio jedan od najrazornijih načina vođenja bilo kojih vrsta zajednica pa tako i same države. Stvaranje nejednakosti, podcjenjivanje,

favoriziranje onih koji slijepo slušaju zapovijedi, upravljanje načinom života pojedinaca – distopijski su motivi koji nedvojbeno čine sastavni dio mnogih distopijskih tekstova jer takav odnos državnih vlasti prema čovjeku stvara u čitatelju zazornost i potiče na razmišljanje o mogućnosti pojave istih u stvarnom svijetu. Čitatelj, poučen raznim iskustvima totalitarnih režima kroz povijest, može se na određeni način poistovjetiti s likovima distopijskoga svijeta i razmisliti o povezanost državnog sustava fikcijskoga svijeta i svoga stvarnog svijeta. Na taj način distopijski tekst šalje jasnu kritiku, a samim time i pouku čitatelju.

Gledajući sadržaj romana *Tecite suze moje, reče policajac*, na nešto je suptilniji način prikazan distopijski državni sustav. U tom romanu sustav funkcionira na način da je društvo također podijeljeno. Međutim, ovoga puta nema jasne naznake da je u romanu riječ o degradirajućem odnosu prema mentalnim teškoćama, već je riječ o stupnjevanju ljudi na osnovi psihološke i fizičke nadmoći. Skupina „uznapredovalih“ ljudi nazivala se *šesticama*, ali svatko tko je *šestica* to je morao kriti jer su bili u manjini – svega nekoliko ljudi. Svi ostali prema svojim su sposobnostima bili *običnjaci*:

„Bez te cake on bi, za šestaka, bio samo običnjak. Pod tim hendikepom on ne bi mogao rukovati šesticom valjano. Otud, taj štos. Koji dovodi do pokretanja njegovog odnosa prema šestaku. Pod tako remodifikovanim uslovima Bakman je mogao da izlazi na kraj uspešno i sa inače nadmoćnim ljudskim bićem. Stvarna fiziološka superiornost šestaka u odnosu na Bakmana na ovaj način je bivala poništena jednom nerealnom tvrdnjom. (Dick, 2000: 134)

Razlog zašto šestice moraju skrivati svoj identitet leži u strahu da će biti ubijeni zbog nekadašnje pobune:

„Šestica? Čitala sam o njima u Tajmu. Pa zar nisu oni sad mrtvi? Zar nije vlada naredila da se svi prihapse i pristreljaju, posle onog kad je onajm njihov vođa – kako se ono zvaše? – Tigarden; jeste, tako se zvao. Vilard Tigarden, on je pokušao da – kako se ono kaže? – izvede državni udar protiv federalnih nacionalista? (Dick, 2000: 46)

Motiv šestice sporedni je motiv u romanu, međutim s pomoću njega moguće je promatrati na koji način funkcionira društveno uređenje i kako jedna vlast uništava skupinu ljudi zbog straha za vlastiti položaj. Bitno je još naglasiti da su ti ljudi koji skrivaju svoj identitet postali superiorni umjetnim putem, odnosno rekonstruiranjem DNA:

„Ma vraga, da neće!“ bio joj je uzvratio. „To je njihov tajni strah, njihova bete noire. Oni su šesti u liniji sistema rekonstruisanja DNA i znaju da, ako se to moglo uraditi njima, onda može biti urađeno i drugima u odmaklijem stepenu.“ (Dick, 2000: 135)

Dakle, u romanu je vidljiv državni sustav koji svoje društvo dijeli na obično stanovništvo i prijeteće stanovništvo. One koji su mentalno i fizički nadmoćniji od drugih, ne smatra se dobrim projektom kojim je s pomoću znanosti postignuto umjetno evoluiranje, nego ih se smatra opasnima, bez empatije i mogućim diktatorima:

Vi šestice, reče Bakman sebi, nemate baš mnogo lojalnosti jedni prema drugima. To je i ranije otkrio, a ipak ga je uvek iznenađivalo. Elitna grupa, odgojena na bazi aristokratskih prethodnih krugova, namenjena da diktira i održava običaje na ovom svetu, grupa koja se u praksi rasula, kao retka kišica, u ništavilo, zato što članovi grupe nisu mogli jedni druge podneti. (Dick, 2000: 138)

Drugim riječima, prikazan je strah od naprednih generacija ljudi i državni sustav koji potiče uništavanje različitih. Pri tome nije riječ o vlasti koja se protivi stvaranju eugeničkih ljudi, nego vlasti koja se brine isključivo za svoj opstanak.

7.5. Otpor sustavu

Imajući u vidu veći dio distopijske književnosti, Car (2017: 338) navodi kako su distopijski „književni tekstovi subverzivni, a distopijski autori zapravo čine jedan od modernih, suvremenih pokreta otpora“. Da se zaključiti da je otpor duboko urezan u bit distopijske književnosti, stoga ne čudi da je otpor jedan od provodnih elemenata distopijskog diskursa.

U romanu *Tecite suze moje, reče policajac*, moguće je pratiti otpor pojedinca prema policijskim vlastima. Iz tog se otpora mogu iščitati mnogo dublji motivski slojevi jer protagonist Taverner, nepostojeća osoba, na sve načine želi izbjeći radni logor i policijsko oduzimanje privatnosti pojedinca. Policijski se službenici koriste modernom tehnologijom i raznim prisluškivačima kako bi u svakom trenutku znali nakane njima sumnjive osobe – Tavernera:

„Ali“, reče Bakman, „bićete elektronski nadzirani kud god pođete. Nikad nećete biti sami, izuzev sa svojim mislima u svojoj glavi, a možda čak ni tu. Svako s kim kontaktirate ili ga dosegnete ili vidite biće pre ili kasnije priveden na saslušanje... baš kao što privodimo tu Nelsonovu ovog časa.“ (...)

U svoj interkom Bakman reče: „Herb, obezbedi da mu prikvače i mikrotrans i heterostatičku bojevu klase osamdeset. Tako da možemo da ga pratimo u svako doba i ako zatreba uništimo.“

„Hoćete i prisluškivanje glasa?“ reče Herb.

„Da, ako možete da mu ubacite mikrofon u grlo a da ne primeti.“ (Dick, 2000: 143 – 145)

Iz navedenih se citata vidi okrutnost policijskih službenika koji u ljudski organizam ugrađuju minijaturne bombe kako bi u svakom trenutku mogli uništiti onoga koji se po bilo čemu ne uklapa u njihov sustav vrijednosti. Iz tih postupaka oduzimanja ljudske slobode i nasilnog uništavanja ljudskog života, proizlazi otpor pojedinca koji će se boriti protiv sustava i neće dopustiti da policija (u ovom kontekstu predstavnik vlasti) kontrolira njegov život i odlučuje o trenutku njegove smrti. Pomoć u uklanjanju svih naprava koje je policija stavila na njega, Taverner pronalazi u Alis, sestri policajca Bakmana:

Pored njegovog levog, šaćnog zgloba svetlost se zažari. „Imam također i opremu za uklanjanje semenkastih bombi“, reče Alis. Iz svoje tašne nalik na poštansku vreću ona izvuče jednu plitku konzervu, koju odmah otvori. „Što pre to izrežemo iz tebe, to bolje“, reče ona, podižući jedno sečivo iz tog pribora. (...)

„Postoji li išta drugo što možeš da isečeš ili iščupaš sa mene?“ upita Džejson.

„Pokušali su – Pegi, ona tehničarka, ekspert za to, pokušala je – da zalepi prislušivač u tvoje grlo, ali ne verujem da je postigla da ostane tamo.“ Ona oprezno ispita njegov vrat, „Ne, otpao je; fino. Time je to sređeno. (...).“ (Dick, 2000: 148 – 149)

Prethodni citati na suptilan način prikazuju otpor državnom, u užem smislu policijskom, sustavu koji u svoje ruke uzima ljudsku privatnost i ljudske živote. Odluka protagonista da se ne prepusti volji sustava, nego da mu se odupre, prikazuje još jedan sloj distopijskog diskursa – kritiku društvu na slijepo pokoravanje vladajućima i vjerovanje u njihove „pozitivne“ namjere.

Drugi primjer otpora sustavu vidljiv je u romanu *Sanjaju li androidi električne ovce?* kroz motiv odbijanja iseljavanja s kontaminirane Zemlje. Naime, mnoštvo stanovništva svim se silama bori protiv državnog sustava koji nameće emigriranje na druge planete:

Prestao je, praktički, biti dio čovječanstva. A ipak su ljudi tu i tamo odbijali iseliti se; to je, čak i njima samima, predstavljalo zbunjujuću iracionalnost. Po logici, svaki redovni već je

trebao iseliti se. Možda je, i tako izobličena, Zemlja ostala poznata, nešto za što se drži. Ili bi možda ne-iseljenik zamišljao da će se pokrov prašine konačno iscrpiti. (Dick, 2000: 17)

Otpor prema sustavu ide do granica prihvatanja omalovažavanja i prihvatanja teških, za zdravlje opasnih uvjeta, samo da bi oni koji to žele ostali na Zemlji.

7.6. Kontrola reprodukcije

U prethodnim je poglavljima prikazano kako državne vlasti zalaze u privatnost pojedinca, rade namjerne podjele u društvu, uzimaju si za pravo odlučivati o trenutku nečije smrti, potiču iseljavanja, u živote ljudi šalju vlastite kreacije pod krinkom robota od pomoći, a svim tim kontrolama ljudskih života valja nadodati još jedan element koji gradi distopijski svijet – kontrolu reprodukcije. Sve se navedene kontrole mogu svesti pod zajednički naziv, a to je potpuna kontrola života.

Kontrolu reprodukcije pomiješanu s rasističkim razmišljanjima moguće je pratiti u romanu *Tecite suze moje, reče policajac*. Pred čitatelja je postavljen lik koji Afroamerikance doživljava kao prijeteću rasu, a iz njegovih se replika saznaje o kontradiktornim načinima ponašanja sustava prema preostalim pripadnicima crne rase:

Na jednoj raskrsnici, jedan stari crnac je sa oklevanjem prelazio ulicu, kao da napipava put ispred sebe, kao da je oslepeo od stvarnosti. Vidjevši ga, Džejson oseti neku čudnu emociju. Sad je živih crnaca preostalo tako malo, zbog Tidmanovog zloglasnog zakona o sterilizaciji koji je u kongresu usvojen još davno, u strašnim danima Bune. Recepcioner je pažljivo usporio i zaustavio svoju klopavaru vrdalamu da ne bi uznemirio tog starca u izgužvanom smeđem odelu rasporenenih šavova. Očigledno, i on je osećao isto.

„Shvataš li ti“, reče recepcioner Džejsonu, „da bih ja dobio smrtnu kaznu kad bih ovoga lupio, kolima?“ (...) „Hiljadu zakona ih štiti. Ne smeš da im se rugaš; ako se upleteš u tuču sa crncem, rizikuješ osudu za teško krivično delo – deset godina zatvora. A ipak mi ih prin uđujemo da izumru – to je Tidman hteo i to je valjda htela i većina Ućutkivača, ali...“ (...). (Dick, 2000: 29 – 30)

Pripadnici crne rase u distopijskom svijetu ovoga romana prikazani su kao nužno zlo, rasa koja je u manjini i njihovi se životi prividno štite. S druge strane, dok ih se štiti od nasilne smrti, donose se zakoni o njihovoj sterilizaciji kako bi se što prije planet „očistio“ od njihova postojanja:

„(...) Pamtim kad sam imao deset godina, i jednog crnog dečaka s kojim sam se mogao igrati... ne tako daleko odavde, zapravo. Nesumnjivo je već sterilizovan.“

„Ali jedno dete je napravio“, kaza Džejson. „Njegova žena morala je da preda kupon za rađanje, čim se rodilo njihovo prvo i jedino dete... ali to jedno imaju. Zakon im ga dopušta. A ima milion statuta kojima je njihova bezbednost zaštićena.“

„Dvoje odraslih, jedno dete“, reče recepcioner. „Tako da se crna populacija u svakoj sledećoj generaciji prepolovi. Ingeniozno. Jedno moraš priznati Tidmanu: rešio je taj čovek rasni problem, rešio skroz.“ (Dick, 2000: 30 – 31)

Ovaj distopijski element s dodatkom rasističkih ideja, prikazan je gotovo na nacistički način jer vlasti namjerno potiču negativno mišljenje o pripadnicima crne rase i uskraćuje im jedno od osnovnih ljudskih prava, a to je pravo na potomstvo, stvaranje novoga života. Upletanjem države u prokreaciju stanovništva krše se ljudska prava i ograničavaju se ljudske slobode. Na taj način, država je u ovome romanu prikazana negativno, kao ona koja u potpunosti zalazi u sve aspekte ljudskoga života, a svoje loše namjere kamuflira tako da nudi manjinskoj rasi zaštitu kao da ih svodi na animalne zaštićene vrste. Ograničavanjem ljudi na stvaranje samo jednoga djeteta i dijeljenjem ženama kupone za rađanje, opisuje se krajnje dehumaniziranje čovjeka. U romanu je dakle riječ o neodvojivoj povezanosti rasizma i želje za postupnim uništenjem određene rase.

Na nešto je suptilniji način kontrola reprodukcije opisana i u romanu *Sanjaju li androidi električne ovce?*. U navedem se romanu taj distopijski element promatra kroz sterilizaciju stanovništva koje odbija emigrirati jer na taj način, obolijevanjem, prijete „čistoj rasi“:

Zadržavanje na Zemlji potencijalno je značilo da se možete zateći naglo uvršteni među biološki neprihvatljive, prijetnju čistom nasljeđu rase. Jednom etiketiran kao poseban, svaki građanin, čak i da pristane na sterilizaciju, iščeznu bi iz povijesti. (Dick, 2000: 17)

Valja zaključiti da je kontrola rađanja živ element u distopijskoj književnosti jer nudi širok spektar prikaza strahota: kontrolu života, upletanje u privatnost, kršenje ljudskih prava i sloboda te mnoge druge.

7.7. Legalizacija ilegalnoga

U distopijskim djelima vrlo su često osnovne ljudske vrijednosti u potpunosti izvrnute, a ono što je zazorno u stvarnom svijetu, postaje normalno i dijelom svakodnevice. Tako u romanu *Tecite suze moje, reče policajac* može se naići na nekoliko primjera općepoznato ilegalnih radnji koje u tom zamišljenom svijetu postaju legalne.

Jedna je od, inače, kriminalnih radnji u romanu pedofilija. Naime, motiv pedofilije pojavljuje se kao zazorni čin na koji nailazi skupina policajaca dok traga za Jasonom Tavernerom. Policija ulazi u stan starijeg čovjeka kojega zatiče u postelji s dječakom :

U krevetu je pokraj gospodina Mufija ležao dečak, vitak, mlad, go, sa dugom zlatnom kosom. (...) „Koliko godina ima ovaj dečko?“

„Trinaest“, reče g. Mufi glasom nalik na graktanje, sa prizvukom molbe. (...)

„Nova revizija krivičnog zakonika, 640.3, kaže da je punih dvanaest godina punoletstvo u smislu da od tada mlada osoba može da stupa u seksualni odnos ili sa drugim detetom ma kog pola ili sa odraslim ma kog pola ali samo sa jednim u isti mah.“ (Dick, 1991: 123 – 124)

Iz citata je vidljivo kako je država donijela zakon da su godina legalnog stupanja u spolne odnose s djetetom njegovih navršenih dvanaest godina. Nadalje se još navodi kako su na taj način legalizirane sve radnje koje nemaju vidljive žrtve, pritom misleći na mrtve osobe:

„Sistematski dekriminaliziraju sve radnje u kojima nema žrtve“, reče kaplar. „Već deset godina traje taj proces.“ (Dick, 1999: 124):

U distopijskom svijetu, postaje legalno fizički i psihički naštetiti mladoj osobi te se na taj način poništavaju sve moralne vrijednosti koje čine čovjeka čovjekom.

U romanu se spominje i incest koji nije prikazan kao društveno neprihvatljiv odnos, nego kao način života jednoga od policajaca i njegove sestre.

„Sav moj libido, sva moja seksualnost, angažovani su sa Feliksom.“

„Sa svojim bratom?“ Osetio je hladnu, uplašenu nevericu. „Kako?“

„Živimo u incestnom odnosu već pet godina“, reče Alis, vešto manevrišući svojom vrdalamom kroz gusti jutarnji L.A. saobraćaj. „Imamo dete, trogodišnje. Sina, koga čuvaju nastojnik i dadilja, dole u Ki Vestu u Floridi. Zove se Barni.“ (Dick, 1991: 152)

Incest kao stil života izaziva čuđenje kod Jasona, ali i kod čitatelja, međutim autor ga uvodi u radnju kao sastavni dio života Alis i kao nešto s čime se ona u potpunosti slaže te zbog čega ne osjeća moralno opterećenje. Problem i leži u tome što likovi prijestupnici u distopijskoj književnosti bez morala pristupaju protuzakornim djelima koja, zbog načina na koji su opisana, u čitatelju ostavljaju dojam kao da su u nekom drugom svijetu, u zamišljenoj budućnosti posve normalna i dijelom svakodnevice običnoga čovjeka. Na taj se način potiče osjećaj straha da može doći vrijeme kada će sve ono društveno neprihvatljivo postati potpuno prihvatljivo i dijelom života svih nas.

7.8. Gubitak identiteta

Cjelokupna radnja romana *Tecite suze moje, reče policajac* utemeljena je na snažnom elementu – gubitku identiteta, odnosno postojanju nepostojeće osobe. Ova, potpuno kontradiktorna sintagma, najbolje opisuje srž radnje romana jer je u romanu riječ o liku koji se jednoga dana probudi u svijetu koji je identičan njegovome, samo što u tom svijetu on više ne postoji:

Ja sam na dnu života, uvide on. I ne mogu da se uspnem čak ni do puke fizičke egzistencije. Ja, čovek koji je juče imao gledalište od trideset miliona. Jednog dana, nekako, napipaću put povratka do njih. Ali ne sad. Postoje neke druge stvari koje dolaze na prvo mesto. One, gole egzistencije, sa kojima se svako rađa: ja ni to nemam. (Dick, 1991: 28)

No prije pomnije raščlambe distopijskog elementa gubitka identiteta i njegove povezanosti s pukom egzistencijom, najprije valja obratiti pozornost na značenje pojma *identitet*.

Identitet znači istovjetnost, odnosno identitet predstavlja skup osobina prema kojima je neka osoba (biće ili svojstvo) jednaka samoj sebi. Osobine su te koje osobu čine onom koja jest.¹¹ Nadalje, Hall (2006: 363) navodi kako identitet ne može postojati, a da je neovisan o razlikama, nego je uspostavljen prema osobinama koje nekome nedostaju.

¹¹ identitet. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (pristupljeno 23. kolovoza 2022.) <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26909>

Prihvate li se prethodne definicije identiteta, za Jasona Tavernera može se reći da je osoba ispunjena na poslovnom području, velika televizijska zvijezda, lijep muškarac, inteligentan, pripadnik *šestica*, zavodnik, bogataš. Sve navedene karakteristike dijelom su njegova identiteta jer su te značajke ono što ga čine različitim od drugih. Onoga trenutka, kada se Jason probudi u svijetu u kojemu ga nitko ne poznaje, osobine njegova identiteta prestaju biti bitne. Postupno se gasi njegova popularnost, nestaje aureola televizijske zvijezde, i uspjeh na poslovnom području kao da nikada nije ni postojao, njegovo bogatstvo nestaje. Drugim riječima, Jason prestaje biti sve ono što je bio. Njegova osobnost ostaje ista, ali značajke njegova identiteta gube na snazi te on poprima sasvim neke druge osobine – postaje bjegunac, varalica, uplašena osoba. Dolazi se do zaključka da je u potpunosti moguće izgubiti postojeći identitet i prijeći iz jednog identiteta u drugi. Međutim, ostaje pitanje zašto bi taj motiv bio toliko zastrašujući da postane dijelom distopijskoga svijeta? Da bi se ponudio odgovor na to pitanje, valja najprije povezati identitet i egzistenciju.

Prema definiciji, egzistencija bi bila postojanje, odnosno doslovno bi značenje bilo „isticati se“.¹² Čitajući roman, saznaje se da, nakon neobične nezgode, Jason se budi kao osoba koju nitko ne poznaje, koja ne postoji:

Srećom imao je sitnine. Ubacio je zlatnik od jednog dolara u prorez i odabrao broj Ala Blisa.

„Blisova talent agencija“, začu se uskoro Alov glas.

„Slušaj“, reče Džejson. „Ne znam gde sam. Za ime Hrista dođi po mene; izvuci me odavde; prebaci me na neko drugo mesto. Shvataš, Al? Zar ne?“

Iz telefona, tišina. A onda daleki, ravnodušni glas Ala Blisa reče: „Sa kim razgovaram?“

On zareža odgovor.

„Ne poznajem vas, gospodine Džejsone Taverneru“, reče Al Blis, opet svojim najneutralnijim glasom. „Da li ste sigurni da ste dobili pravi broj? S kim ste želeli da razgovarate?“ (...)

Ne postojim, reče sebi. Nema nikakvog Džejsona Tavernera. Nikad taj nije postojao i nikad neće. U pakao sa mojom karijerom; želim samo da živim. (Dick, 1991: 22 – 26)

¹² postojanje. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (pristupljeno: 24. kolovoza 2022.) <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17191>

Dakle, Jason postupno postaje osoba koja je izgubila svoja nekadašnja identitetska obilježja, gubi svoje postojanje, fizičku egzistenciju, njegovo ime ne postoji ni u jednom sustavu i, iako je potpuno živ i prisutan u svijetu, on ne postoji. U trenutku shvaćanja da njegovo ime i identitet ne postoje u sustavu, kreće Jasonova borba za dobivanjem dokumentacije jer svijet u kojemu on živi svodi se na važnost papirologije, a živ čovjek sa svojim potrebama – potpuno je marginaliziran.

Roman tematizira i opasnosti koje se stvaraju kada osoba nema potrebnu dokumentaciju. Jason strahuje da će biti predan u radni logor jer, kao osoba koja ne može dokazati svoje postojanje s pomoću dokumenata, on je opasnost za društvo u kojemu živi:

Nestale su sve njegove identifikacijske karte. Karte koje su mu omogućavale da ostane živ. Karte koje su mu dopuštale da prođe kroz pandurske barikade a da ne bude izrešetan na licu mesta ili bačen u radni logor. (Dick, 1991: 25)

Čitatelj zapaža da je najveći problem u Jasonovom „nepostojanju“ zapravo nepostojanje njegovih dokumenata, čime se dolazi do zaključka da je u distopijskom svijetu čovjek manje bitan, a čak su i obični papiri bitniji od ljudskog bića. Taj zaključak može zastrašiti jer iz njega proizlazi misao da u budućnosti svijet može postati mjesto na kojemu osoba prestaje biti živa bez svoje osobne iskaznice.

U trenutku kada Jason shvaća da ga nitko ne poznaje, da nema dokumente i da zapravo ne egzistira, njegov dotadašnji identitet ne postoji i on postaje samo smetnja ovome svijetu i „slučaj“ u policiji. Iz nemoći koju osjeća kada ne može ljudima objasniti tko je, proizlazi njegova borba sa sustavom i vlastima, odnosno počinje njegova borba za preživljavanje. Svijet u kojemu živi Jason, ne cijeni osobu kao skup kvaliteta, identitetskih značajki, nego osoba postoji samo kao skup dokumenata koji potvrđuju njezino postojanje. Taj svijet prikaz je jednog pravog distopijskog svijeta.

7.9. Empatija u ljudi i androida

Empatija je sposobnost čovjeka da razumije emocije drugih ljudi te da se može poistovjetiti s tuđim emocijama.¹³ Budući da je empatija sastavni dio ljudskoga života, u književnosti je vrlo često neiscrpan izvor tematizacija. Čitanjem romana *Sanjaju li androidi električne ovce?*,

¹³ empatija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (pristupljeno: 24. kolovoza 2022.) <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17843>.

recipijent nailazi na vrlo zanimljivo iskorištavanje teme empatije. Naime, stvaranjem humanoidnih androida, želi se postići potpuna sličnost između pravoga čovjeka i androida, ali da bi se ljudi i androidi imalo razlikovali, znanstvenici humanoidne androide stvaraju bez osjećaja empatije:

Empatija je, očito, postojala samo unutar ljudskog društva, dok se inteligencija u nekom stupnju mogla naći u svakom redu i nizu uključujući arahnide. Kao prvo, empatijska sposobnost vjerojatno je zahtijevala potpuni grupni instinkt; usamljeni organizam, kao što je pauk, ne bi imao koristi od nje; ustvari bi to ukidalo paukovu sposobnost da preživi. Učinilo bi ga svjesnim želje za životom kod njegove žrtve. (Dick, 2000: 27)

Dakle, jedina je razlika između androida i čovjeka u sposobnosti da se suosjeća s drugim bićima. Kada odbjegla skupina androida počne raditi nereda, lovci na njih iskorištavaju testove na posjedovanje empatije kako bi ih mogli prepoznati:

Drugim riječima, androidi opremljenim novim mozgovnim ustrojem Nexus-6 su sa nekakvog grubog, pragmatičnog, neuvijenog stanovišta evoluirali više od velikog – ali inferiornog – dijela čovječanstva. Na bolje ili gore. Sluga je u nekim slučajevima postao vještiji od svog gospodara. Ali pojavila su se nova mjerila postignuća kao kriterij prosuđivanja, na primjer Voigt-Kampffov empatijski test. (Dick, 2000: 27)

Nakon što bi lovci na androide proveli empatijski test na nekom čovjeku i shvatili da je on zapravo Nexus-6, bilo je opravdano ukloniti ga. Pitanje empatije u ovom je djelu poprilično složeno jer jedan čovjek, za kojega se pretpostavlja da posjeduje osjećaj empatije, potpuno neempatično oduzima živote. Postavlja se pitanje koliko je empatija ispravna nit vodilja u distopijskom svijetu?

Odgovor na to pitanje može se pronaći u činjenici da su ljudi, bića koja za sebe kažu da imaju razvijen osjećaj empatije, načinili ljude androide koji imaju osjećaje, imaju talente (npr. Luba Luft koja je operna pjevačica), žele živjeti, katkad čak nisu ni svjesni da su ljudski robotski produkt, koje zatim ubijaju, pod izlikom da oni koje oni ubijaju nemaju razvijen osjećaj empatije. Daljnjim čitanjem romana, recipijent može doći do zaključka da su humanoidni androidi i ljudi potpuno isti, da (ne)posjedovanje empatije ne stvara nikakvu razliku između njih. Dolazi se do zaključka da empatija u distopijskom svijetu ima jedno sasvim iskrivljeno i zastrašujuće značenje te da će zbog tog razloga distopija kao književni žanr biti aktualna „dokle bude potrebna ljudima za osvješćivanje toga kako će budućnost izgledati uz nastavak postojeće ljudske inertnosti. Mračni prikazi budućih društava i apokaliptični prizori uništene Zemlje

pisane su, čini se, za ljude koji pasivno gledaju televizijske vijesti s brutalnim scenama krvi i mrtvih, bez geste, koji na vijesti o novim uništenjima prirode nemaju reakcije (Car, 2017: 338).

8. Zaključak

Distopijska književnost svoj procvat doživljava u 20. stoljeću iz kojega crpi mnoge teme, a vodeća je totalitaristički način vladanja kakav je bio prisutan u mnogim državama tog vremena. Uz totalitarističke režime, valja napomenuti da su poticaji za pisanje distopijske književnosti ležali i u promatranju svijeta kao žrtve kapitalizma, konzumerizma, tehnološkog napretka i mnogih drugih negativnih posljedica modernizacije. Autori distopijske književnosti, osjećajući gomilu problema pred kojima se moderno društvo našlo, koriste stvarnost i teme koje vide oko sebe te ih hiperbolizirajući pretaču u distopijske tekstove koji, kako smo vidjeli, iznimno su popularni kako kod čitatelja, tako i kod ljubitelja distopijskih filmova.

Philip K. Dick jedan je od svjetski poznatih autora distopijske književnosti čija su djela doživjela poznate adaptacije i na filmskom platnu. U romanima *Sanjaju li androidi električne ovce?* i *Tecite suze moje, reče policajac* moguće je prepoznati mnoge distopijske elemente koji čitatelja začuđuju, plaše i navode na pitanja o sličnosti njihova svijeta i svijeta distopije.

Recipijent čitajući navedena dva romana može zaključiti da je distopijska književnost podvrsta znanstvenofantastične književnosti jer progovara o temama iz svijeta budućnosti, kao što je na primjer tehnološki napredak, ali su te teme predstavljene na pomalo zastrašujući način kako bi se istaknula doza kritike suvremenom društvu.

Elementi distopije kao što su manipulacija jezikom, ekološke katastrofe, zastrašujuća moć tehnologije, vlasti koje kontroliraju društveni poredak i društvenu reprodukciju, legalizacija kaznenih djela, gubitak identiteta i egzistencije, otpor sustavu koji uništava pojedinca te pitanje posjedovanja osjećaja empatije – sveprisutni su u romanima *Sanjaju li androidi električne ovce?* i *Tecite suze moje, reče policajac* te upućuju čitatelja na promišljanje o sadašnjosti kako bi se izbjegla dehumanizirana budućnost tako uvjerljivo prikazana u distopijskom svijetu.

9. Literatura

1. Car, Amanda, *Društveni ideologemi u hrvatskoj distopijskoj prozi*, doktorski rad, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2017.
2. Dick, K., Philip, *Tecite suze moje, reče policajac*, Beograd, IP „BATA“, 1991.
3. Dick, K., Philip, *Sanjaju li androidi električne ovce?*, Zagreb, Zagrebačka naklada, 2000.
4. Damjanović, Ivana – Tehnologija između utopije i distopije – <https://scindeksclanci.ceon.rs/data/pdf/1820-6700/2014/1820-67001411009D.pdf>
5. Hall, Stuart, “Kome treba ‘identitet?’”, *Politika teorije: zbornik rasprava iz kulturalnih studija*, (prir. Dean Duda), Zagreb, 2006., str.357.-374.
6. Kuvač-Levačić, Kornelija, *Moć i nemoć fantastike*, Split: Književni krug, 2013.
7. Kuvač-Levačić, Kornelija; Car, Amanda, „Distopijski elementi u romanima Pronalazak Athanatika Vladana Desnice i Država Božja 2053. Ive Brešana“, u: *Riječki filološki dani – Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani u Rijeci od 22. do 24. studenoga 2012.*, Rijeka, Filozofski fakultet, 2014.
8. Paić, Žarko, *Posthumano stanje: kraj čovjeka i mogućnosti druge povijesti*, Zagreb, Litteris, 2011.
9. Solar, Milivoj, *Teorija književnosti*, Zagreb, Školska knjiga, 1983.
10. Suvin, Darko, *A Tractate on Dystopia 2001 (2001, 2006)*, u: *Defined by a Hollow: Essays on Utopia, Science Fiction and Political Epistemology*, 381–412, Bern, Peter Lang, 2010.
11. Škiljan, Dubravko, *Pogled u lingvistiku*, Rijeka, Naklada Benja, 1994.
12. Todorov, Cvetan, *Uvod u fantastičnu književnost*, Beograd, IRO Rad, 1987.
13. Živković, Dragiša, *Rečnik književnih termina*, Beograd, Nolit, 1986.

Mrežni izvori:

1. Philip K. Dick. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. *Encyclopedia Britannica*, URL: <https://www.britannica.com/biography/Philip-K-Dick>. (Datum posjeta stranici: 11.8.2022.)
2. Philip K. Dick. BBC Culture.
URL: <https://www.bbc.com/culture/article/20220301-philip-k-dick-the-writer-who-witnessed-the-future> (Datum posjeta stranici: 11.8. 2022.)
3. Do Androids Dream of Electric Sheep?. IMDb
URL:https://www.imdb.com/name/nm0001140/bio?ref_=nm_ov_bio_sm (Datum posjeta stranici: 11.8.2022.)
4. Jurić, Hrvoje, „Utopija — anti-utopija — post-utopija — utopija“, *Anarhistička biblioteka*
URL: <https://anarhisticka-biblioteka.net/library/hrvoje-juric-utopija-anti-utopija-post-utopija-utopija> (Datum posjeta stranici: 11.8.2022.)
5. utopija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63513> (Datum posjeta stranici: 12.8.2022.)
6. Utopias and dystopias. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. *Encyclopedia Britannica*.
URL:<https://www.britannica.com/art/science-fiction/Utopias-and-dystopias> (Datum posjeta stranici: 12.8.2022.)
7. determinizam. Hrvatski jezični portal.
URL:https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eFtvWRg%3D (Datum posjeta stranici: 15.8. 2022.)
8. identitet. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
URL:<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26909> (Datum posjeta stranici: 23.8.2022.)
9. postojanje. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
URL:<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17191> (Datum posjeta stranici: 24.8.2022.)

10. empatija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

URL:<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17843> (Datum posjeta stranici: 24.8.2022.)